

1993. november 18. – **Interjú helyett**

Többszöri telefonon történt megbeszélés után a Tömő utcai szemklinikán találkoztunk Sütő Andrással. Elnézést kért a késésért, majd bement a professzor asszonyhoz. Így a tervezetthez képest csaknem háromnegyed órával később ültünk le beszélgetni, még ott a kórházban a professzor asszony által rendelkezésünkre bocsátott tárgyalóteremben. Amíg a fényképezőgép finoman zirregett és kattogott, elővettem a jegyzetfüzetemet; sebtiben kérdéseket fogalmaztam,...

Mire való volt ez a sietség? A lapzárta miatt, az olvasó miatt - mondanám, ha Sütő András nem adna sokkal pontosabb választ, az időt, az Olvasó idejét is tisztelve. Szerettük volna, ha azon a napon, amikor művét bemutatják, ott lenne lapunkban a vele készült beszélgetés. Csak későn, pénteken értem el telefonon, szombaton találkoztunk. Vasárnap délután mára kezemben volt az itt közzétett írás. No meg a levél, hogy találjak ki hozzá kérdéseket. Elolvastam. Rögtön tudtam, ide nem kellene kérdések. Félmondatokkal kérdeztem ott a klinikán is, hiszen ő maga jegyezte le, miről szólna. Azonnal értette, hogy alig született lapszámára mit jelent mindez. Már ezzel is lenyűgözött. Írása amúgy is megsemmisített minden okoskodást és fölényesíti a maga kérdéseit. (K.D.)

Hogy művét a szerző hányszor és miként dolgozza át, mielőtt véglegesnek szánt formájában közzéteszi: műhelykérdés. Magánügy, amivel nem kell, nem szabad a nézőt, az olvasót terhelni, véges idejében megrövidíteni. Igen, az Időt kell említenem, ezt a legdrágább „valamit”, amiből az életünk elkészül, sóhajnyi személyes létünk magzatvizét, vagy... hogy mondjam? - talán Istennek édenillatú leheletét, amelynek pillanatnyiságáról, kegyelmi jellegéről oly gyakran megfeledkezünk. Fecsegésre és önfeledtségre hajlamos lévén, mostanság fájdalommal tapasztalom, hogy már-már kétségbeesett kísérleteim ellenére is rosszul gazdálkodom az időmmel, azzal tehát, mit a magaménak tekinthetek. Ez azt jelenti persze, hogy következésképpen a MÁSOK idejét is pusztítom, rabolom, részese vagyok hát magam is az egyetemes merényletnek, amely főleg kelet-európai meg ázsiai jelenség. Ha ehhez még hozzáteszem azt a Sartre-féle gondolatot, hogy az író függetlensége dajkamese, hiszen az olvasóinak kölcsönidejéből él, azokból az órákból, melyeket az a művére pazarol; mondom, ezt is figyelembe véve, idősikkasztásnak érzem a drámaírás műhelygondjait fölemlegetni. Így tehát ne essék bántódás, kedves Dénes, ha kérdésedre csak ennyit mondok: ezt a színdarabomat egyszer megírtam, kétszer átdolgoztam - és kész! A többi már a közönség dolga-joga, meg az ítéseké, de főleg az Időé. Jól tudom persze: az időre hivatkozó szerzőket ma már nem lehet egymástól megkülönböztetni. Az utókor kegyeiben bízik a lángelme is, a kontár is, a szellemi divatárus is. Az utókor pedig bölcsen hallgat, mosolyog és meghozza majd ítéletét mindannyiunk fölött. Fellebbezési jog nélkül.

Igen, az ember személyes sorsa és írói munkája, műve - elválaszthatatlan. Ez ugyebár közhely. Nem biztos persze, hogy szabály is. Hogy akként lehet értelmezni. Amit erről mondanék tehát: személyes jellegű, magánértelmű, de részint a kisebbségi létnek is következménye. Hol is kezdjem? Ott talán, az eszmélet hajnalán, a szülőfalu történelmi gondjainak árnyékában. A pusztakamarási szülői házban, amelynek asztalánál, a petróleumlámpa sápadt fénykörében gyermekként az első történelmi tudósításokra fölfigyelhettem. Ahol szüleim, rokonaim arcán azt a különös döbbenetet, fájdalmat, gyászt tapasztalhattam, amelynek párját később sehol sem láthattam az égadta világon. Sem Európában, sem Ázsiában, sem Amerikában, hogy csak azokat a helyeket említsem, ahol megfordultam. Mi volt ez a gyász? Az ország elvesztése, földarabolása feletti fájdalom: Trianon sátánian cinikus kegyetlenségének lenyomata az erdélyi magyarok arcán, tekintetében. Ezt mondván, lelki fülem hallja máris a berzenkedést: „Uram, hagyjuk már ezt! Még mindig emlegeti?” Tudom persze: alig néhány évvel a trianoni ország- és nemzetmészárlás után Tamási remek novellát írt az önpusztítólag tehetetlenné lett gyászmagyarokról, a múltba ragadás tragédiájáról. Én azonban most egyebet akarok mondani. Azt, barátom, hogy aki nemzeti tragédiát, történelmi sorsproblémát, országvesztést könnyedén lefumigál: az népből érzelmileg is kiszakadt, önző és cinikus lélek. Így vélekednek mezőszégi atyámfiai azokról, akik kikacagják őket a nemzeti gondban. Amely sohasem volt öncélú, sohasem tagadta más ajkú népek jogát az élethez; amely „csak” azt kiáltotta föl az égre, hogy nemzeti létében egy emberi közösséget megfojtottak. Ezt hozta át életembe a szülők és nagyszülők drámája, ezt az élményt gazdagította az elviselhetetlenségig a kisebbségi sors Romániában. Mit jelent ez? Például jogfosztottságot, szájba veretést az anyanyelvi szóért, mindazt tehát, amit képtelenség megértetni svájci polgárral, francia politikussal, amerikai kereskedővel Nemzeti ügyekben nincs empátia. Mutasd föl testi sebeidet, bénaságod mankóit, vakságod fehér botját: máris az együttérzés melegét tapasztalhatod bárhol a világon. De

mondd, hogy Romániában nem tanulhatsz anyanyelveden! Azt kérdi menten a derék francia: miért ragaszkodol a magyar iskolához? Ő is azt kérdi, amit a magyargyűlöletben feketére pácolódott sovén román politikus. Pedig bizonyos, hogy egyebekben kulturált és jószájú polgár.

Nem folytatom. A dolognak a végét mondom: közösségi gondokba születtem, nemzeti gondok árnyékában nőttem föl, közügyekben fáradozó tanítók, tanárok, írók neveltek, kisebbségi gond jegyében lettem Kolozsvárott újságíró és szerkesztő. Sorsom, helyzetem, környezetem, a nagyenyedi Bethlen Kollégium, a kolozsvári Református Kollégium meghatározta gondolkodásom irányát, jellegét. Olyan évek, évtizedek vitték el életem javát, amelyekben a romániai magyarság végveszélybe került.

E fölismerés lenyomata észlelhető új színpadi munkám arculatán is. Az ugató madár nem történelmi dráma, hanem személyes vallomás az életemről, életünkről. Olyasmiről tehát, amit adott körülmények határoznak meg. Múltbeli és mai körülmények. Ezek alól nem vonhatom ki magam. Aki ezért ide vagy oda sorol engem: szuverén felfogásának jogát gyakorolja, de ugyanúgy, személyes jogommal élek magam is. Ha ehhez futólagos megjegyzést tehetek, ez lenne: napjaink demokratikus viszonyainak zsenye körülményei között alig akad fölhaborítóbb jelenség annál a szellemi diktatúránál, amelynek zsurnaliszta gyakorlója esztétikai divatszalonok, érdekvédelmi kotériák önjelölt ítélőmesterei oly magabiztosan grasszálnak a „magyar ugaron”. Ilyen szellemű ítélkezést olvastam például a nemzetiségi színházak kisvárdai találkozójáról, ítélkezés? Találóból, ha tevéköpködést mondom. Nyálát a szerző kéjesen fröcskölte bele a közösségi gondokat hordozók képébe. Rángógörccs nemzetundorában az ilyen ítéset nem szabad magára hagyni. Elsősegélyben kell őt részesíteni. Kényszerzubbony híján a népi bölcsességet kell rá alkalmazni, megértetvén vele, hogy nem kell rettegnie; félnótásnak nincs törvénye.

Az erdélyi-romániai magyar színházi életről azok szólhatnának hitelesebben, akik rendszeresen látogatják az előadásait. Vannak ilyen színházkritikusok, de nagyon kevesen. Régebben tréfás élel, de tények alapján mondogattam, hogy aki komolyan kérdi: miként működik, hol tart művészi eredményeiben az erdélyi magyar színjátszás, az először budapesti Ablonczy Lászlóhoz forduljon. Sepsiszentgyörgyi, kolozsvári, szatmári színészekről hallottam régebben ilyen megjegyzéseket: „Premierünkre nem jött el a honi kritikusok nagy része, de eljött helyettük Ablonczy László, a Film Színház Muzsika részéről. A „mieinknek” sok volt száz kilométert utazni autóval, a budapesti kolléga pedig félezer kilométert rázogatta magát vonaton, harmadosztályon, nyomában szekusokkal és a besúgóikkal. Jó érzéssel mondom, hogy Ablonczy László hajdani erdélyi utazásainak folytatásaként manapság a Nemzeti Színház együttese látogat el hozzánk más magyarországi színházakkal együtt. S ez nem csupán művészi, hanem társadalmi értékű cselekvés is. Hiszen így, ilyen gyakorlatban kezdenek egymásra találni a szétszabdalt magyar művelődés régiói. Az út persze kétirányú. Nagy öröm,

hogyma már nem lehetetlen az erdélyi magyar színházak magyarországi vendégszereplése.

Aztán, hogy egyebekben mi újság mifelénk a színházi életben: hosszadalmas lenne elmesélni. De hadd említsem föl mégis a legfontosabbat! Nevezetesen, hogy az a szemlélet, amely a művészi igény, az esztétikai értékek jogos követelményével utasít el minden zsurnalisztikai szintű produkciót, minálunk is erősödőben van. Túlzásokkal persze, mikor némelyek úgy vélik, hogy ez a követelmény újdonság lenne az erdélyi magyar színházak életében. De hát ilyen igényei voltak Janovics Jenőnek is Kolozsvárott a két világháború közötti években. Csak persze mindig akadnak olyanok, akik azt gondolják: velük kezdődik a világ. Ezt most azért

említem föl, mivel ebben a túlzásban veszély is rejlik. Annak kockázata, hogy a közönség, az az emberi közösség, amely nélkül nem létezik színházi művészet - elfordulhat a színháztól, a pokolba küldi, mondván: az ember élete véges, a színházi kísérletezések sora végtelen. Egyszóval, minálunk is tapasztalható az a felfogás, miszerint a művészet önmaga által létezik, akár az Úristen. Önmaga által és önmaga számára. Nem kell sokáig várni annak igazolása végett, hogy emberi és művészi kategóriákat nem lehet az Abszolútum rangjára emelni.

Habent sua s atöbbsi... a törvény a színpadi munkák esetében is érvényes. Ahány drámám, megannyi tragikomikus történet. Pártaktivisták, szellemi vámosok, négykézláb járó cenzorszellemekek jóvoltából sóhajtottam föl számtalanszor Csokonait parafrázálva: Az is bolond, aki Romániában drámaíróvá lesz! Nem túlzás azt mondanom, hogy munkáimnak a belügyi tiszték is szorgalmatos elemzői voltak; meg hogy semmiben sem különböztek Az álomkommandó című drámám belügyi biztosaitól. Ők vagy megbízottak, kényszerűleg működő szolgálók vagy magánszorgalmú kutyaik, ahogy Illyés Gyula nevezte őket, gondoskodtak arról, hogy még a próbák előtt megismerjék a művet, azután pedig a színházigazgatóknál is nagyobb figyelemmel kísérték az előkészületi munkálatokat. Most csak futólag emlékezem föl néhányat a színpadi munkáim kalandjaiból. A hatvanas évek végén Marosvásárhelyt bemutató Pompás Gedeon című szatirikus játékot két héttel a bemutató után betiltották. A megyei pártbizottság akkori propagandatitkára ezt azzal indokolta, hogy egyházi férfiak tiltakoztak a színdarab ellen. Szegény Gedeonom, kit az égi hatalmak a mennyországból is lerugdostak, pártkörökben is anatómia alá került jó másfél évtizedre. Csillag a máglyán című drámámat a megyei első titkár ilyen szavakkal utasította vissza, mikor azt előadás végett a színház igazgatója előterjesztette: „Sütőnek meg kell értenie, hogy a színpadon nem csillagokra és máglyákra, nem papokra és apácákra van szükségünk, hanem az új, szocialista élet szépségét igazoló parasztságra. Írjon színdarabot a termelőszövetkezetekről! Ha ehhez nincs kedve, ne kívánozzék színpadra!” Ezzel az én munkám - Kovács György színész barátom és Ádám Ottó jóvoltából - át is került Marosvásárhelyről Budapestre, a Madách Színházba.

A szúzai mennyegző című drámám Marosvásárhelyt már szóba sem kerülhetett, de Kolozsvárott is rávetette magát a cenzorok hada. Egyikük, egy bukaresti román felügyelő két napra való kritikai megjegyzéseivel utazott Marosvásárhelyre. Véle vitatkoztam reggeltől estig, és hallgattam keserves panaszait arról, hogy amit kifogásol, az nagyrészt pártutasítás folytán támadt „kényes kérdés”. Egyben-másban kénytelen voltam lemondani kisebb szövegrészletekről, amelyeket azután Harag Gyurival a premier után visszaoptunk az előadásba. („Úgysem fogják újból ellenőrizni!”)

Az álomkommandó. Ezzel támadt a színházban meg azon kívül is a legtöbb kalamitás. A dráma előadatásának pusztá szándékát is följelentette valaki a párt központi bizottságánál. Nagy rémület támadt akkor színházi körökben: „A szerző magát az államelnököt támadja új színdarabjában!” Menekíteni kellett hát a művet Budapestre, a Vígszínházba. Sík Ferenc rendezte. Örömet és vigaszt jelentett a kitűnő előadás, de szomorúságot is hozott. Ilyen kifogások támadtak például szóban és írásban is: „Uram, hogyan merészel ön Auschwitzról drámát írni, ha egyszer nem volt auschwitzi deportált?” Továbbá: „Hogyan merészeli ön együtt emlegetni zsidók és erdélyi magyarok szenvedéseit?” Válaszom így szólt: „Olyan emberekkel, akik kisajátítják maguknak a szenvedés jogát, nincs mit vitatkozni.” (A dráma különben nem kizárólag Auschwitz-témájú!) Úgy vélem, sikerült meggyőzőnöm drámám nézőit arról, hogy az emberi megaláztatás, a faji üldöztetés az égadta világon mindenütt iszonyatos szenvedés forrása. Advent a Hargitán című drámámért azzal fenyegettek meg Bukarestben, hogy bíróság elé állítanak, amiért azt a román hatóságok tiltakozása ellenére Budapestnek „engedtem át”. Erről most csak ennyit, hiszen az efféle komédiáknak se vége, se hossza. Remélem, én is kifogytam belőlük. Gondom, vitám ezután már csak minőségi igények dolgában támadhat.

Ítésh, közönség legfeljebb kizárhat kegyeiből. Bezárárással már nem fenyegetőzhet.